

A „funkcionáló” író¹

Előszó egy Cs. Szabó László-kismonográfiához

„Nem vagyok közéleti nagyság, jelkép, cégér, mozgó szobor, nagy idők tanúja, rozoga műemlék. Olyanfajta író vagyok, mint jellegre írói eszményképem: Kosztolányi Dezső, azaz egy átlagember egy írógép előtt, bepiszkítandó papírral a gépben. Harmincegy éves emigrációmnak köszönhetem, hogy ezzel lehettem. Egyet tehetnek az emberek (s ezt teszik legkevésbé szívesen, mert nem elég drámai, s nincs köze semmiféle magyar »sorskérdéshez«): adjanak ki, vegyenek meg, olvassanak el, fizessenek ki, viszont ne törődjenek az írás mögött az emberrel, hagyják békében, zajtalanul élni s meghalni, még sírját se keressék föl. Öreg vagyok, nagyon-nagyon fáradt, gyógyíthatatlan beteg, s a harcaimat megharcoltam. *Privacy* – elvárom, hogy majdnem 30 évi angliai élet után ezt az egyet figyelembe veszik honfitársaim, még ha nehezükre esik is.”² Az 1980-ban hazatérő Cs. Szabó László kívánságai voltak ezek. Az utókor részben szót fogad neki: békén hagyja, nem törődik vele. Az (irodalom)történészek kis csoportjának azonban valóban nehezére esik nem foglalkozni az emberrel a mű mögött. Leküzdhetetlen késztetést éreznek arra, hogy kategorizálják és minősítsék a történelmi alakot. Következésképpen az író mára csak egy felcímkézett életrajz, egy vázlatos pályakép maradt az irodalomtörténetben. Historikus figura, akinél az élete a feldolgozások tanúsága szerint sokkal fontosabb a műveinél.

Abban talán konszenzus van mára, hogy a 20. századi emigráns nyugati magyar irodalom egyik kiemelkedő alkotója. Csakhogy előrébb való antikommunista meggyőződése, mint az, hogy stílusművész. Jelentősebbnek látszanak személyes nexusai gondolkodásának szellemtörténeti beágyazottságánál. A neki tulajdonított jelképes szerep maga mögé utasítja szürreális látásmódú elbeszéléseit. Élethelyzete „történelmi szereppel” díszítette fel, emigrációs missziótudattal, s ami ebből származik: kultúrpolitikai funkcióval. Az 1951-ben magyar

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

1 Részlet az MMA Kiadó kiadásában megjelenő könyvből. Elkészítése idején a szerző a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjában részesült.

2 Cs. Szabó László és Gál István levelezése, 1933–1982. Bp., 2012, Argumentum Kiadó, 180–181.

diákok alapította hollandiai Mikes Kelemen Kör irányítója, Tóth Miklós írta róla egy magánlevélben 2001-ben: „Csé (ahogy neveztük egymás között) igazi történelmi funkcióját Nyugatra való távozása után töltötte be. [...] ő nem csupán irodalmi ember, hanem általános magyar kultúrpolitikai vezető személyiség is, aki a maga küldetésének tudatában élt és funkcionált. [...] Közösségi felelősségtudata volt a magyar kultúrvilág egésze iránt. Természetes vezéregyéniség volt és mindig az is marad.”³ Az irodalomtörténész Czigány Lóránt a szerzőnek az emigrálás előtti és utáni mellett egy „harmadik életművet” is megkülönböztetett: „Cs. Szabó László ugyanis intézmény, a nyugati magyar irodalom legfontosabb intézménye.”⁴ Szóválasztása szerint ő az élesztő, a kovász, a rejtélye „fluidum”, amitől az összeáll és életre kel.

Nos, ha ezen a könyvön múlik, akkor Cs. Szabó László nem fog a továbbiakban a kegyes vagy kegyetlen utókor által rákényszerített szerepben, díszemlékműként „funkcionálni”, sem sütőipari metaforaként megkövesedni egy sírmelékleteket gyűjtő irodalmi lapidáriumban. Aki megütközik ezen a kijelentésen, az csodálkozzon hősünkön is, aki ezt találta írni Arany János alakját vizsgálva: „Egy költő nagyságának végső mértéke utóvégre mégsem az, hogy miféle szerepe volt kora társadalmában.”⁵ Egy múltba ragadó irodalomtörténeti skatulyába szorítva ugyanis az írói túlélés esélye minimális. Protestálni kell az írói önértékért!

Az 1949-es emigrálással Cs. Szabó László hosszú időre összekötötte írói munkásságának megítélését a politikai szembenállás érdekelvű kategorizálásával. Az önmentésként, menekülésként felfogható távozás eredendően politikai tett is: szembefordulás egy hatalmi berendezkedéssel. Az utókor csóllátása miatt végső soron hibás döntést hozott, rajta vesztett. Eltűnt az író, maradt a múltba ragasztó szerep. Reprezentációs célból kerül szóba a neve. Elfogadás-elutasítás dilemmájában az életmű ismeretére tulajdonképpen nincs is szükség, csak megzavarná a kultúrharcos tisztánlátást – mert politikai harc van a magyar kultúrában. Nem új ráébredés ez, mivel történelmünk folyamán a nemzeti-politikai célok visszatérően átfedésbe kerültek irodalmi tematizálásokkal és kulturális szerepválasztásokkal, ezért az esztétikai kérdések sokszor hazafias állásfoglalások is. S talán az sem eget rengető felismerés, hogy a politika rendre maga alá gyűri a szépművészeti latolgtatásokat, magától értetődően nem tartoznak egy súlycsoportba. Az mégsem mindennapos azonban, hogy az írói mű válik másodlagossá a szerző élete mögött.

3 Idézi Arday Géza: *Szellemi irányítói az emigrációban*. Cs. Szabó László pályaképe. Bp., 2018, L'Harmattan Kiadó, 15.

4 Czigány Lóránt: Cs. Szabó Lászlóról két tételben. In „*Angol az útvelem, de magyar a büszkeségem*”. Hága, Hollandia, 2005, Mikes International, 33.

5 *Magyar versek Aranytól napjainkig*. Gyűjtötte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Cs. Szabó László. Róma, 1953, Anonymus. Bevezetés, 15.

Két pályakép is megjelent a nem túl távoli múltban Cs. Szabóról.⁶ Sárközi Máttyás Csé című könyvének⁷ alcíme azt ígéri, hogy az „életművet” foglalja össze. Amennyiben a kifejezésen a megalkotott személyiséget értjük, akkor helytálló a megjelölés. Ebben az értelemben a könyv hőse a történelmi személyiség, maga az individuum, a művész a mű. Az irodalmi munkálkodás csak címekben, rövid, eligazító ismertetésekben és idézetekben, illetve kritikákban jelenik meg. Régivágású, tisztességes, jól értesült és szeretettel írt, valójában a népszerű ismeretterjesztés körébe sorolható dolgozat. A másik, az Arday Gézáé, a *Szellemi iránytű az emigrációban* odabiggyeszi az alcímébe a „pályakép” műfaji megjelölést – kevesebb joggal. A szerző történész, az irodalom kevésbé érdekli. Ötletes második világháborús műszava volt a hazai propagandának a „rugalmas elszakadás” fordulat, amely a „vonalainkat kiegyenesítettük” mellett a visszavonulás keserű tényét volt hivatott leplezni. A szerző hasonló rugalmassággal rúgja el magát a tényleges életműtől, s a morális ítékezés szolgálatába állított eszme-futtatásában egyenes logikai vonalban fejt fel a kultúrpolitikai ikonként kezelt író, az emigráció és az 1945 utáni hazai irodalmi élet történetét. Cs. Szabó megkapja azt, ami neki jár egy a „harag és elfogultság” elvére hangolt, aktuálpolitikai megfontolásokhoz igazodó historikustól: „A polgári írók a hatvanas évektől kezdve igyekeztek talpra állni, csakúgy mint az ötvenes években internált vagy kitelepített közép- és felsőosztálybeliek, akik nem könnyen ugyan, de felszínen maradtak, mert érezték erkölcsi fölényüket az aljas és embertelen diktatúrával szemben. Ebben rejlett Cs. Szabó ereje is, s éppen emiatt volt súlyos hiba és kár, a hidegháború éveiben, 1980-ban az elveit feladva: leülni Aczéllal, tárgyalni vele, majd a kommunista hatalom jóváhagyásával »hazahozni« az életmű javát. Mindez talán alkotói hiúságból történt, amit Czigány Lóránt is megfogalmazott naplójában: »Csé rendkívül gögös alkat, s már nagyon régóta nem kapja meg azt a tömjénezést, ami otthon természetesen kijárt volna neki.« A sors fintora, hogy ezt itthon sem kaphatta meg.”⁸ S egy hivatkozás erejéig morálisan egy sorba kerül a ráállított, beszervezett titkosszolgálati ügynökkel...⁹

6 Létezik egy a másik kettőnél tudományosabb igényű és sokkal alaposabb feldolgozás is, ez azonban nyomtatásban nem jelent meg. Baranyai Katalin 2011-ben írt PhD dolgozatáról van szó: Cs. Szabó Lászlóval a *Szepsi Csombor körön innen és túl*. PhD dolgozat. Miskolc, 2011. Csak az interneten hozzáférhető: 193.6.1.94:9080/ JaDoX_Portlets/documents/document_13000_section_5097.pdf. A doktori aspiráns gondos filológiai aprómunkával megírt, a levelezést egyenrangú forrásként használó, narratológiai problémákat felvető, biografikus nézőpontra épített pályabemutatója igyekszik a hazai és az emigráns pályaszakaszok egybefoglalására. A *Római muzsikát* elemzi kiemelten mint az életmű csúcspontját, tetten érni kívánva benne a szerző lappangó költőiségét.

7 Sárközi Máttyás: *Csé*. Cs. Szabó László életműve. Budapest, 2014, Kortárs Kiadó.

8 Arday, 180.

9 Arday, 194. Mező Gábor: *Zűrzavar és káosz – Cs. Szabó László Denoix ügynök hálójában* című írásáról van szó.

Megszéppenve állunk: mihez kezdjünk ekkora erkölcsi deficitel? Egy súlyosan beteg öregember hazahozta a műveit? Ezeknek...?! Bizony, ez is egy kontextus. S magunkat ki tudjuk-e menteni a politika prése alól? Onnan nézve mindenkinek van vaj a füle mögött. Ahogyan Cs. Szabó magyarázta barátjának és sorstársának, Szabó Zoltánnak: a politika mindig idősebb, mint mi, ő kezd el tegezni. Vajon eljöhet még az az idő, mikor írásai alapján ítélik meg az író? Irgalmat az esendő embernek, aki mellesleg kiválóan értett a mesterségéhez!

Szerzői (kis)monográfia élén áll az életrajz, ehhez szokott az olvasó. Tudomásul kell vennie, hogy most nem így van! Nemcsak azért nem, mert a téma mások által már részletesen meg van írva – ahogyan abból ízelítőt kaphatott... –, hanem mert illusztrációnak kellene titulálnunk Cs. Szabó seregnyi könyvét, ha elsődlegesen az élettörténetéből magyaráznánk őket. Ez azért sem célravezető eljárás, mert nem minden részletben feleltethető meg a történelmi kor, benne a szerzővel, a művek tartalmi jegyeinek. Ha a konvenciót követnénk, pontosan azt a címet lehetne adni az így készült feldolgozásnak, amiben ő gondolkodott memoárja kapcsán: *A század tanúja*. Ő is elvetette. A tájékozott olvasó azonnal tiltakozhat, hogy neki valóban eseményteli élet adatott, s maga a szerző is sorából vezette le írói művét saját személyisége tükréeként. Ahogyan visszatekintően mondja: „Másfél emberöltő óta írásaim tetemes hányada önéletrajzi töredék, apró szilánkoktól nagyobb tömbökig: különböző korok és figurák visszaverődései egy névvel és személyiséggel körülpólyált ideggócról.”¹⁰ Nos, a szerzői önértelmezés szándéka valóban kimondottan erős, néha már zavaróan az. Az esztétikai alapviszonyba a szerzőn és a művön kívül azonban beletartozik az értelmező is. Olyannyira így van ez, hogy az elmúlt harminc év magyar irodalombefogadását a teoretizáló interpretációk eluralkodása tette követhetlenné a műkedvelő – támogató és pejoratív értelmében egyaránt értendő a meghatározás, kinek-kinek, ami jár! – közvélemény szemében, amelynek nem kis része még mindig a szerzőre, annak is az intim magánéletére vagy politikai hovatartozására kíváncsi leginkább, de csak röviden, érintőlegesen, színes eseményként a médiazuhatagban. S hasonlóan polarizálódik a szerzői tábor: van, aki már felszámolta magát mint individuum, leginkább nyelvi médiumként ismer magára, vagy Kosztolányival mit sem törődve – mily sekély a mélység... – állati létalapja után fúr tudata mélyébe, más hiúbb mint Ady Endre, s jobban mendedzseli magát Goethénél. Néhai szerzőnek azonban türelmesnek kell lennie – nemcsak az idők végi trombitaszóra várva, hanem az utókori irodalmárral szemben is. S ő azt mondja, az írói önértelmezés is csak egy a sok – esetünkben a kevés – közül. Egyvalami miatt van különös becse: az életmű része. Az író sohasem lehet adekvát értője magának, mert minden önmagára irányuló szövege „csak” irodalom. Márpedig Cs. Szabó bizonyosan nem sorolta magát a realisták közé, jobban szerette, ha a szürrealizmussal hozták összefüggésbe

10 Cs. Szabó László: *Két tükör közt*. Basel, 1977, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem-Aurora Kiadó, 9.

produkcioit, s külön élvezte, ha roppant ismeretanyagával szabadon élve egyfajta bűjőcskát játszhatott az olvasóval, ezért hát megfejtésre szorul. Az életműre koncentráló értelmezést kap az érdeklődő, aki ideológiai sztereotípiáit, előítéleteit vagy erőfeszítést nem igénylő szórakozási vágyát hajlandó az olvasás idejére a ruhatárban hagyni. Végigkísérheti a gondolati utat, hogyan válik egy öntudatos, felkészült, elképesztő műveltségű fiatalemberből sokat tapasztalt, enciklopédikus tudású, erkölcsileg érzékeny bölcselő, akinek a sorsa valóban példázza a 20. századi európai történelmet, mi több, a felvilágosodás utáni szellemi folyamatokat is segít modellezni a maga áttételeiben. Afféle Bildungsroman bontakozik ki talán a lapokon? Az azért mégsem, mivel az irodalomban, egyáltalán a kultúrában helyesebb változásról, mint fejlődésről beszélni. Mindenesetre Cs. Szabó László a szövegei által ölt alakot, erre irányul az esztétikai megértés, amely egyben azonosságtapasztalat: személyes és közösségi egyszerre.

A többi az irodalompolitikusok dolga.

Igen. Béres Ilona, Darvas Iván. R.: Révész György (1964)